

Lokálny aktivizmus v regióne Poloniny: zachovanie alebo obnova „tradičného“?

(Local Activism in the Poloniny Region: Preserving or Restoring the “Traditional”?)

KATARÍNA BARAČKOVÁ

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2024.1.04> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.
© 2024, Katarína Baračková. This is an open access article licensed under the Creative Commons

Katarína Baračková, Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV v. v. i., Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovenská republika; e-mail: katarina.barackova@savba.sk

The study focuses on the identification of social actors currently engaged in activities aimed at socio-cultural and economic development in the Poloniny region. It describes what these social actors consider to be a regional and local ‘traditional’ craft, activity or product, and also addresses the question of (1) which declared local traditions have been preserved as ancestral heritage from previous generations through long-term transmission and are still part of the living heritage, and (2) which of the extinct cultural traditions local actors are trying to revive. It also provides a critical reflection on the way in which these actors are trying to revive regional and local ‘traditional’ elements and the extent to which these are transformed or invented traditions. This study also aims to highlight the links between tourism and the presentation of these ‘traditional’ elements as part of the cultural heritage of the region and to record the initiatives of various organisations, associations or individuals who, through their activities, seek to strengthen the future socio-cultural and economic capital of the region. The study presents the results of qualitative research carried out in the Poloniny region using ethnographic interview and participant observation methods and compares them with the ethnographic data of some Slovak ethnographers who have carried out research of this area in the past.

Key words: cultural heritage, social actors, regional development, regional product, traditional craft, Rusyns, Poloniny region

How to cite: Baračková, K. (2024). Lokálny aktivizmus v regióne Poloniny: zachovanie alebo obnova „tradičného“?. Slovenský národopis, 72(1), 59–80.

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2024.1.04>

Globalizačné procesy priniesli v priebehu 20. storočia zmenu do každodenného života ľudí v spoločnostiach na celom svete. Mnohé činnosti, ktoré pred ich intenzívnym nástupom ľudia vykonávali najmä z dôvodu potreby zaobstarávania si obživy, zanikli na úkor technologickej modernizácie výrobných postupov v rôznych odvetviach. Zmena životného štýlu ľudí mala vplyv aj na zánik určitých „tradičných“ či „špecificky“ regionálnych javov, ktoré sa na konkrétnych územiach odovzdávali dlhodobo z generácie na generáciu. O ich obnovenie sa snažia lokálni aktivisti s cieľom ozvláštniť prostredie o jedinečné prvky, ktoré sú s ním späté, čo môže prispieť k regionálnemu rozvoju a zvýšeniu kvality života v danom regióne.

Táto štúdia je venovaná lokálnemu aktivizmu v regióne Poloniny. Približuje výsledky etnografického výskumu, ktorý sa sústredil na identifikovanie sociálnych aktérov a ich aktivít, súvisiacich s prezentovaním kultúrneho dedičstva v zmysle „tradičných“ či regionálne špecifických prvkov. Cieľom štúdie je aj opísať podmienky miestneho prostredia v súčasnej socio-kultúrnej a ekonomickej situácii a vysvetliť ich historický kontext, čo môže pomôcť k porozumeniu problémov regiónu a súčasnej situácii, z ktorej vychádza potreba lokálnych aktivistov prispieť k rozvoju regiónu. Z toho hľadiska je dôležité, že problémy spojené s rozvojom regiónu mali priamy vplyv aj na rozvoj remesiel a iných spôsobov zamestnania miestneho obyvateľstva v minulosti, ale aj v súčasnosti. Štúdia sa venuje problematike súčasných snáh o revitalizáciu zaniknutých zručností, remesiel a techník prostredníctvom ich prezentácie a propagácie a sleduje prípadnú zmenu ich funkcie. Identifikácia lokálnych aktivistov a ich aktivít v regióne pomáha čiastočne tiež odpovedať na otázku, či prezentácia kultúrnych prvkov regiónu vyplýva z kontinuálneho zachovania živého dedičstva z minulých generácií a títo aktéri sa snažia o ich prípadnú obnovu, alebo sú relatívne nové a prezentujú sa len s cieľom zatraktívnenia regiónu prostredníctvom turizmu.

V texte sa sústreďujem na teoretické perspektívy autorov zaoberajúcich sa problematikou konceptu kultúrneho dedičstva (Kačírek, 2016; Bitušíková, 2018), potreby kultúrnej identifikácie v súčasnej spoločnosti (Beňušková, Oravcová, 2022; Eriksen, 2007; Salazar, 2010), kultúrneho dedičstva v súvislosti s turizmom (Bitušíková, 2021; Krišková, 2020), ale používam aj teórie o kritickom štúdiu kultúrneho dedičstva (Porter, Salazar, 2005; Gentry, Smith, 2019) či vynájdených a vymyslených „tradičných“ konceptoch (Hobsbawm, Ranger, *Eds.*, 1983; Salazar, 2009). Výsledky tohto etnografického výskumu porovnávam s informáciami o živote a práci obyvateľov v regióne Poloniny, ktoré boli zozbierané a publikované etnológmi v druhej polovici 20. storočia (Podolák a kol., 1985; Neufeld a kol., 1980; Rudík, 1987; Mann, 1980; Latta, 1958; Beňušková a kol., 1998). Staršie zozbierané a publikované etnografické dáta o tejto oblasti porovnávam s novým etnografickým výskumom, ktorý sledoval aj zánik a pokusy o revitalizáciu najmä živého kultúrneho dedičstva regiónu (Baráčková, 2022).

Pojem lokálny aktivizmus označuje praktikovanie určitých aktivít a činností, ktoré majú za cieľ zlepšiť podmienky na určitom území. Lokálni aktivisti sú v tom

prípade ľudia, snažiaci sa, na základe svojho presvedčenia alebo motivácie, o zmenu sociokultúrnych alebo aj prírodných podmienok v danej lokalite či území. Sociálni aktéri sú ľudia, ktorí realizujú aktivity a činnosti zamerané na zlepšenie kultúrno-spoločenského prostredia v spoločnosti. Mojm cieľom nebolo hodnotiť zámery jednotlivých lokálnych aktivistov, sústreďujem sa najmä na naratívy a reflexiu skúmaných javov. Zamerala som sa na prezentovanie toho, čo je v naratívoch lokálnych aktivistov považované za „tradičné“ regionálne či kultúrne dedičstvo regiónu a ktoré prvky identifikujú ako vhodné na revitalizáciu a reprezentáciu miestneho kultúrneho dedičstva.

Výsledky prezentované v tejto štúdii sú založené na kvalitatívnom etnografickom výskume, ktorý bol realizovaný v priebehu rokov 2021, 2023 a 2024 v regióne Poloniny. Pri výskume boli použité metódy pološtruktúrovaného a neštruktúrovaného etnografického interview, zúčastneného pozorovania, analýzy online zdrojov (strategických rozvojových dokumentov, príspevkov na sociálnych sieťach a v médiách) a tlačených propagačných materiálov (informačných letákov, brožúrok a tabúl). Výroky zozbierané metódou etnografického interview boli spracované a analyzované použitím obsahovej analýzy. Zúčastnené pozorovania sa konali najmä na lokálnych podujatiach prezentujúcich miestnych remeselníkov a iných sociálnych aktérov podieľajúcich sa na rozvoji regiónu, ako napríklad *Objavte Poloniny* či *Žatva v Topoli*. Etnografické interview bolo zamerané najmä na používanie naratívu súvisiaceho so slovami: tradičný, regionálny, rusínsky, kultúrne dedičstvo, remeslo. Zúčastnené pozorovanie pomohlo pri skúmaní spôsobu prezentovania remeselníkov a ich techník a zamerali sme ho aj na interakcie jednotlivých sociálnych aktérov s návštevníkmi podujatí. Sledovali sme, čo sociálni aktéri identifikujú ako tradičné alebo regionálne špecifické a či dané prezentované činnosti majú pôvod v ďalekej minulosti, alebo vznikli relatívne nedávno, skôr ako prostriedok na odlíšenie sa od ostatných regiónov na Slovensku v dôsledku súčasného dopytu po „tradičných“ a regionálnych prvkoch, z dôvodu globálnych procesov v spoločnosti.

Výroky jednotlivých sociálnych aktérov, získané na základe etnografického interview, sú označené v texte kurzívou a sú v úvodzovkách. Anonymizovaná pasportizácia sociálnych aktérov je označená pomocou špeciálnych kódov, ktoré znamenajú pohlavie (M, Ž), číslo respondenta (1, 2, 3...) a lokálnu príslušnosť (k územiu od mesta Snina po Novú Sedlicu). Charakter výskumu vyžadoval rozlišovať sociálnych aktérov na základe ich lokálnej identifikácie. Označená je v nasledujúcej kategorizácii: (ÚL) *úplne lokálni*, ktorí pochádzajú a aj stále priamo žijú v tejto lokalite; (ČL) *častočne lokálni*, ktorí momentálne žijú mimo tejto lokality, ale pochádzajú z nej alebo sa s ňou identifikujú; (NL) *noví lokálni*, ktorí odtiaľ nepochádzajú, ale sa tam prisťahovali; (N) *nelokálni*, ktorí odtiaľ ani nepochádzajú, ani tam nežijú. Aj v prípade skupín ľudí v rámci organizácií a združení text uvádza lokálnu príslušnosť vybraných účastníkov výskumu. Názvy organizácií, združení či lokálnych firiem sú v texte označené tučným písmom. Kvôli etickým princípom v zmysle anonymizovania respondentov nie sú individuálni aktéri pomenovaní, v texte sú popísané iba činnosti, ktorým sa venujú.

Prezentácia kultúrneho dedičstva: Tradičné vs. regionálne

Kultúrne dedičstvo je pojem, ktorým sa zaoberajú v súčasnosti mnohí autori najmä z oblasti muzeológie, etnológie a socio-kultúrnej antropológie na Slovensku a v zahraničí. Na tento pojem nahliadajú autori z viacerých perspektív, pretože vysvetľujú nielen jeho funkcie v spoločnosti, ale zaoberajú sa aj reflexiami prezentácie kultúrneho dedičstva širokej verejnosti. V zjednodušenej definícii je kultúrne dedičstvo súbor výsledkov materiálnej, sociálnej a duchovnej tvorivej činnosti človeka, ktoré majú kultúrno-spoločenskú hodnotu a prenášajú sa z generácie na generáciu ako spoločné dedičstvo (Kačírek, 2016: 4). Kultúrne dedičstvo sa delí na hmotné, nehmotné (živé) a prírodné, pričom významnou organizáciou, ktorá sa podieľa na identifikovaní, hodnotení a prezentovaní kultúrneho dedičstva na celom svete je Organizácia Spojených národov pre vzdelávanie, vedu a kultúru – UNESCO (Bitušíková, 2021: 8).

Na základe niektorých autorov, význam a funkciu identifikácie, ochrany a prezentácie kultúrneho dedičstva možno vnímať v troch prelínajúcich sa rovinách: (1) *potreba zachovania kultúrnej diverzity*, (2) *výraz národnej/regionálnej/lokálnej kultúrnej identity* a (3) *cieľ kultúrneho turizmu* (Beňušková, Oravcová, 2022: 115). **Potreba zachovania kultúrnej diverzity** vzrástla podľa T. H. Eriksena najmä koncom 20. storočia v dôsledku pôsobenia fenoménu globalizácie, ktorý postupne menil a ovplyvňoval spôsob života ľudí na celom svete v rôznych sférach ekonomiky, politiky, životného prostredia, ale aj kultúry. Čím väčšie spoločenstvo ľudí je koncentrované na jednom mieste a čím viac narastá jeho mobilita, tým viac sa môžu ľudia vzájomne ovplyvňovať a odovzdávať si kultúrne vedomosti a zručnosti. Táto skutočnosť môže mať vplyv aj na zánik kultúrnych špecifik, ktoré vznikli v určitých prostrediach a spoločnostiach a za špecifických podmienok. Globalizácia mala zásadný vplyv na takzvané glokálne procesy, na základe ktorých vzrástla dopyt po tom, čo je lokálne, kultúrne špecifické či tradičné (Salazar, 2010: 130). V globalizovanom svete, v ktorom sa postupne stierajú kultúrne rozdiely, je pre ľudí čoraz dôležitejšie odlišiť sa od ostatných. Špecifická kultúrna identita je podľa T. H. Eriksena „viditeľnejšia“, ak je v kontraste s inou. Vyrastá z potreby identifikovania sa s určitou komunitou, čo vedie k pocitu spolupatričnosti a kultúrnej kontinuity (Eriksen, 2007: 161). Potreba prezentovania kultúrneho dedičstva môže preto vyrastať aj z tejto potreby identifikovania sa *spolu s* alebo odlišenia sa *od* určitej konkrétnej skupiny ľudí.

Ostatné dve roviny reflektovania významu a funkcie identifikácie, ochrany a prezentácie kultúrneho dedičstva – výraz národnej/regionálnej/lokálnej kultúrnej identity a cieľ kultúrneho turizmu môžu byť problematickejšie, pretože sa môžu stať prostriedkom na zneužitie prostredníctvom politických alebo ekonomických zámerov. V dôsledku snahy o sociálny či ekonomický benefit môže dôjsť aj k pretváraní či falzifikácii pôvodných javov a prvkov, ktoré by nemuseli byť pri ich prezentácii fruktifikované v podobe socio-ekonomického zisku. Autori E. Hobsbawm a T. Ranger označujú kultúrne praktiky, ktoré sú prezentované ako tradičné a staré, aj keď v skutočnosti pochádzajú z nedávnej minulosti, ako vymyslenú či vynájdenú tradíciu. Upozorňujú však aj na to, že takéto praktiky môžu mať nebezpečné dôsledky, preto-

že môžu byť prostriedkom legitimizácie vymysleného pôvodu „tradícií“ (Hobsbawm, Ranger, *Eds.*, 1983) či výsledkom umelo znázorňovaného alebo vymysleného kultúrneho konštruktu (Salazar, 2009: 49–71).

Snaha o prezentovanie „tradičného“ a „typicky regionálneho“ kultúrneho fenoménu môže mať pozitívny vplyv na posilnenie pocitu identity lokálneho spoločenstva, ale môže byť aj zdrojom konfliktov záujmov súvisiaceho nielen s identifikáciou ľudí s kultúrnym dedičstvom, ale aj z hľadiska ekonomického profitu (Porter, Salazar, 2005: 361–370). Tento záujem o ekonomický zisk z turizmu však často vytvára narastajúci tlak na miestnych obyvateľov, aby turistom ukazovali niečo tradičné, kultúrne alebo regionálne špecifické a autentické. Následkom toho môže byť ich prejav štylizovaný, neautentický a doslova hraný, aj keď turista si môže myslieť pravý opak a nemusí vidieť rozdiel (Bitušíková, 2021: 77–78). Návštevník určitej lokality sa snaží len spoznať miestne kultúrne dedičstvo, a preto vyhľadáva autentické, typické tradičné javy, ďalej už však zvyčajne neskúma, či je to také naozaj, alebo sa to len tak štylizuje. Ide za autentickým zážitkom, teda takým, v ktorom aktualizuje svoju vlastnú identitu a jej prežívanie. Mnohí miestni ľudia sa v skutočnosti štylizovať ani nechcú len pre to, že „sa to od nich vyžaduje“, ale preto, že taktiež na nich vplýva globalizovaný svet a problémy, s tým spojené. Nejde o hercov, ktorí by inscenovali život v zmysle „ako sa žilo kedysi“. Určité javy a objekty sa síce navonok môžu prezentovať ako nenarušené prvky kultúrneho dedičstva, ktoré sa zachovali z predchádzajúcich generácií, v skutočnosti však môže štylizovaný prejav úplne potlačiť alebo zmeniť jeho pôvodnú podobu (Bitušíková, 2018: 39–40), alebo sa časom tak zakoreniť, že už nie je možné ho lokalizovať len do jeho autentického prostredia (Krišková, 2020: 367–378). Vo vedeckom diskurze sa objavujú aj rôzne kritické prístupy k hodnoteniu a prezentácii kultúrneho dedičstva, poukazujúce na skutočnosť, že kultúrne dedičstvo musí byť posudzované a hodnotené v rámci lokálnych socio-kultúrnych kontextov, do ktorých patrí a nesmie byť zneužívané s iným cieľom (Gentry, Smith, 2019: 1148–1168).

Lokalita severovýchodného Slovenska: stručná charakteristika územia

Región Poloniny¹ sa nachádza v severovýchodnej časti Slovenska, pri hranici s Poľskom a Ukrajinou. Je súčasťou Hornozemplínskeho regiónu cestovného ruchu, nachádzajúcom sa v Prešovskom samosprávnom kraji, konkrétne v okrese Snina, v ktorom má v súčasnosti² trvalý pobyt 35 125 obyvateľov (Štatistický úrad SR, 2023a).

- 1 Aj keď je názov Poloniny oficiálne označenie pre krajinnú oblasť spadajúcu do Východných Karpát a v súčasnosti sa s ním spája najmä označenie pre národný park, táto štúdia označuje toto územie ako Poloniny. Identifikuje ho ako oblasť s výskytom spoločných charakteristických prírodných a kultúrnych javov, na ktorú sa odvolávajú niektorí sociálni aktéri v destinačných stratégiách zameraných na rozvoj regiónu.
- 2 Počet obyvateľov v okrese Snina k 01. 01. 2021 na základe údajov Sčítania bytov a domov v roku 2021 Štatistickým úradom SR.

Okres Snina má priemernú hustotu obyvateľstva 43 obyvateľov na km², čo predstavuje jednu z najnižších hodnôt pre hustotu zaľudnenia z celkového počtu krajov na Slovensku. V Poloninách sa nachádzajú nasledujúce štyri doliny: Uličská, Ublanská, Cirošská a Pčolinská, pričom Uličská dolina pokrýva prevažnú časť tohto územia, a preto sa táto štúdia zameriava prevažne na túto oblasť s obcami³ Stakčín (2393), Ulič (825), Zboj (285), Nová Sedlica (251), Uličské Krivé (245), Topoľa (159), Ruský Potok (129), Runina (77), Kolbasov (68), Jalová (64), Príslop (47) a mestom Snina (Štatistický úrad SR, 2023d).

Z hľadiska etnickej príslušnosti sa podľa štatistických údajov v roku 2021 hlásilo k rusínskej národnosti 9,06 % (Štatistický úrad SR, 2023b), pričom svoju ďalšiu národnosť ako rusínsku uviedlo 73,64 % obyvateľov okresu Snina (Štatistický úrad SR, 2023c). S etnickou identitou ľudí žijúcich v tomto kraji sa však spája rozsiahla problematika. J. Botík konštatuje, že spomedzi všetkých menšín na Slovensku je najviac nejasností spojených práve s Rusínmi a Ukrajincami (Botík, 2022 [2007]: 175). Osídľovanie územia severovýchodného Slovenska má nejednoznačný terminologický konsenzus a existujú rôzne teórie o pôvode a identite obyvateľov na tomto území. Etno-kultúrny vývoj obyvateľstva severovýchodného Slovenska sa podľa uchovaných záznamov začal vytvárať už v 14. storočí osídľovaním na základe valašského práva. Do 13. storočia bolo toto územie osídlené veľmi riedko (najmä v okolí Sniny) a v niektorých častiach vôbec. Územie osídľovali vysokohorskí pastieri, zaoberajúci sa chovom dobytky a hospodárskych zvierat, zameriavali sa však prevažne na chov oviec. Prichádzali z oblasti rumunského Valašska, na základe čoho dostali pomenovanie *Valasi* či *Oláhovia* a neskôr *Valasi* alebo *Rusíni* (Valachi seu Rutheni) (Botík, 2022 [2007]: 177). Prostredníctvom postupného osídľovania tohto územia začali vznikať stabilnejšie sídla, v ktorých sa obyvatelia od 16. – 17. storočia začali venovať nielen paseniu oviec a chovu iných hospodárskych zvierat, ale aj obhospodarovaniu pôdy (Podolák, 1995: 285). Aj napriek postupnej asimilácii so starousadlým obyvateľstvom žijúcim v okolí však existujú zmienky o tom, že ešte na konci 19. storočia sa ľudia v tejto oblasti venovali chovu oviec v tisíckach kusov (približne 30 000). Rusíni sa odlišovali od starousadlého slovenského obyvateľstva aj na základe rusínskeho jazyka a religiozity, pretože boli prevažne gréckokatolíckeho či pravoslávneho vierovyznania (Botík, 2022 [2007]: 178). Túto skutočnosť potvrdzujú aj zachované drevené kostoly východného obradu, nazývané *cerkvi*, s bohato zdobenými interiéromi a sakrálnymi obrazmi tvoriacimi komplexný ikonostas, ktoré pochádzajú zo 16. až 19. storočia a sú klasifikované ako národné kultúrne pamiatky (Botík, 2022 [2007]: 184).

Skúmané územie získalo názov na základe bohaty kvitnúcich východokarpatských horských lúk, nazývaných poloniny. Emický termín lokálnych obyvateľov pre toto územie je však prevažne iný a v každodennej komunikácii používajú napríklad

3 V zátvorkách sú uvádzané počty obyvateľov s trvalým bydliskom v týchto obciach, ktoré boli zozbierané na základe Sčítania bytov a domov v roku 2021 Štatistickým úradom SR.

namiesto „idem do Polonín“ – „idem hore“. Ak sa však nachádzajú doma, ale chystajú sa ísť na lúku, či do lesa, hovoria „idu do beskyda“, pretože územie severovýchodnej časti Slovenska a južného Poľska patrí pod krajinnú oblasť Nízke Beskydy.

Z hľadiska prírodného prostredia sú v tomto regióne hodnotné prírodné prvky národného, európskeho, ale aj svetového významu. Prvé snahy o ochranu lesov v tejto oblasti boli už v roku 1660 a takmer o tri storočia neskôr, na začiatku 20. storočia, tu bola vyhlásená aj prvá prírodná rezervácia. Na sklonku 20. storočia, v roku 1992, sa táto oblasť stala súčasťou medzinárodnej *Biosférickej rezervácie Východné Karpaty* (spolu s Poľskom a Ukrajinou). V rámci programov UNESCO ide o medzivládny vedecký program Človek a biosféra, ktorého cieľom je vytvoriť vedeckú bázu pre zlepšenie vzťahov ľudí a prostredia, v ktorom žijú. Jeho hlavnými cieľmi je ochrana prírodnej a kultúrnej rôznorodosti, podpora a zabezpečenie udržateľnosti života pre miestnych obyvateľov a podpora vedy, výskumu a vzdelávania s dôrazom na budovanie partnerstiev na lokálnej, regionálnej a medzinárodnej úrovni.

Toto územie bolo v dôsledku potreby ochrany vzácnych bukových pralesov a pôvodných endemitov fauny a flóry vyhlásené v roku 1997 aj za *Národný park Poloniny*, ktorý je v súčasnosti rozdelený na chránené územia v 2., 3., 4. a 5. stupni ochrany prírody. Ochrana biodiverzity je považovaná za významný ukazovateľ úrovne prírodných vied, ale aj kultúrnej vyspelosti národa. V roku 2007 boli *Karpatské bukové pralesy* zapísané do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO s lokalitami: Stuzica, Havešová a Rožok a neskôr v roku 2021 sa do tohto zoznamu pripojila aj lokalita Udava. Od roku 2017 bol rozšírený zápis bukových lesov a pralesov aj o ďalšie lokality UNESCO v iných európskych štátoch, ktoré sa spojili do jedného komplexu s názvom *Staré bukové lesy a bukové pralesy Karpát a iných regiónov Európy* (NP Poloniny, 2023). Táto cezhraničná lokalita sa v súčasnosti rozprestiera v 12 európskych krajinách. V roku 2021 boli upravené hranice slovenských komponentov lokality a potvrdený ich zápis na Zoznam svetového dedičstva UNESCO. Malá hustota obyvateľstva v tejto oblasti má vplyv aj na nízku mieru svetelného znečistenia, na základe čoho bol v roku 2010 vyhlásený na tomto území *Park tmavej oblohy* ako miesto, odkiaľ sa dajú pozorovať hviezdy bez nadmerného svetelného smogu.

Problémy spojené s rozvojom regiónu: historická a súčasná perspektíva

„Rozvoj“ je pojem, ktorý sa zvyčajne používa na označenie procesu zlepšovania aktuálnej situácie. Jeho cieľom je premeniť pôvodný stav vecí a okolností na iný, a to v lepšej podobe. Slovo rozvoj sa v súčasnosti objavuje čoraz častejšie práve v súvislosti s regiónom Poloniny, ktorý bol podľa mnohých vyjadrení ľudí marginalizovaným územím v minulosti, ako aj v súčasnosti z viacerých dôvodov. Na úvod je však potrebné vysvetliť historický kontext a pozadie aktuálnej situácie „zabudnutého“ regiónu, aby bolo možné ďalej pristúpiť k opísaniu snáh rôznych sociálnych aktérov o akcelerovanie plného potenciálu a dosiahnutie rovnováhy v podobe multifunk-

čnosti prostredia, kde sa posilní ekonomický, environmentálny a sociokultúrny kapitál v spoločnosti (Wilson, 2010: 368).

Problematika rozvoja regiónu Poloniny je spojená s pôsobením mnohých faktorov v minulosti, ktoré mali vplyv na podobu prírodného prostredia a život ľudí v ňom. J. Podolák hovorí o faktoroch, ako izolovanosť tohto územia od vyspelejších hospodárskych a priemyselných centier, neúrodnosť pôdy, silné populačné prírastky a dlhodobé inštitucionálne ignorovanie hospodárskych problémov tohto kraja (Podolák, 1980: 29). Izolovanosť vo forme slova „ďaleko“ vyjadrila aj lokálna obyvateľka v Uliči (Ž16ÚL) vo výroku: „*Tak sme ďaleko, že už tu ani líšky neprídu, že by nám dobrú noc dali.*“ Iný pohľad na izolovanosť regiónu naznačila ďalšia lokálna obyvateľka Uliča (Ž17ÚL2): „*... my sme aj na konci a aj na začiatku. Vždy budeme buď na konci, alebo na začiatku.*“

Pôsobenie týchto faktorov vyústilo do sociálnej biedy miestnych ľudí, sprevádzanej výraznou mierou nezamestnanosti, čo viedlo k chudobe a častej podvýžive obyvateľstva. Títo ľudia sa však snažili o zaobstaranie si obživy všetkými možnými spôsobmi, a preto ešte aj koncom 20. storočia bolo možné prostredníctvom etnografického výskumu zaznamenať archaické techniky poľnohospodárstva, a to aj napriek málo úrodnej pôde. V tamojších prírodných podmienkach ľudia vedeli vypesťovať plodiny nenáročné na kvalitnú pôdu a vhodné aj pre chladnejšie podnebie, ako napríklad jačmeň, ovos, proso, pohánka, raž (pestovala sa v najnižšie položených oblastiach až do obdobia druhej svetovej vojny), strukoviny, kapusta, koreňová zelenina, ľan, priemyselné konope a zemiaky (začiatkom 19. storočia) (Podolák, 1980: 26).

Miestni obyvatelia sa nedokázali v niektorých lokalitách užiť ako súkromne hospodáriaci roľníci výlučne z poľnohospodárskej produkcie, pretože nebola v daných podmienkach dostatočne výnosná. Aj napriek tomu, že títo roľníci dopĺňali poľnohospodársku činnosť chovom hospodárskych zvierat, aby sa dostatočne uživil, museli byť zamestnaní ešte iným spôsobom (Dudášová, 1980: 31–32). Ľudia boli v tomto regióne kvôli izolovanej polohe sebestační v rôznych smeroch a venovali sa výrobe drobných domácich predmetov, ako napríklad košíkov na nosenie krmiva pre dobytok či košiarikov (opálka) na zemiaky a poľnohospodárskych nástrojov (ako napríklad hrable, poriská do motyky a sekery, vidly a pod.). Venovali sa aj domácej výrobe šindľov z bukového dreva a výrobe tkanín pomocou spracovania konope a ľanu. Privyrábali si tiež doplnkovými zamestnaniami, ako napríklad povozníctvom pri práci v lesoch alebo pri odvážaní dreveného uhlia do sninských a niekedy aj gemerských hámrov (Koma, 1985: 212–238; Latta, 1958).

Na lúkach ľudia však postupne prestávali hospodáriť, lebo sa na nich páslo čoraz menej dobytky a mnohé lúky začali časom zarastať stromami. Navyše, spolu s rozmachom najmä textilného priemyslu lokálni obyvatelia postupne prestávali pestovať aj priemyselné konope a ľan, čo spôsobilo úpadok domácej výroby tkanín. Kľúčovým faktorom, dôležitým na prežitie v týchto podmienkach, bolo nájsť si zamestnanie. Pracovné príležitosti pre miestnych boli najmä v priemysle. Muži sa mali možnosť zamestnať ako lesní robotníci, ktorí spracovávali drevo v lesoch. Najznámejším

zamestnávateľom v drevárskom odvetví bol v tomto kraji štátny podnik Lesopoľnohospodársky majetok (LPM) Ulič, ktorý pod týmto názvom vznikol v roku 1988. Prvotný podnik, v ktorom má LPM pôvod, bol založený v roku 1947 s názvom Správa štátnych lesov v Uliči. Od začiatku roku 2023 sa LPM Ulič formálne zlúčil so štátnym podnikom LESY Slovenskej republiky a ďalej figuruje pod názvom Odštepňý závod Ulič (Lesopoľnohospodársky majetok Ulič, 2024). Ďalším prosperujúcim podnikom bol pre Sninu v tom období tiež JAS Snina, ktorý vyrábala dámsku, pánsku a detskú obuv a poskytoval prácu najmä ženám, oficiálne zanikol v roku 2009 (Retrospektíva, 2023).

Okrem drevárskeho a obuvníckeho priemyslu bola najmä mladšia a stredná generácia zamestnaná v strojárskom priemysle – Východoslovenské železiarne v Košiciach a významným zamestnávateľom v okrese Snina bol podnik Vihorlat⁴ (Dudášová, 1980: 31–32), ktorý sa začal budovať v roku 1949 a jeho výroba bola spustená v roku 1951. V najproduktívnejšom období, v roku 1986, tento podnik zamestnával až okolo 8000 ľudí, ktorí dochádzali za prácou aj z okolitých miest a obcí v okresoch⁵ Humenné, Vranov nad Topľou či Michalovce, ale aj zo vzdialenejších miest Slovenska. Do Vihorlatu v Snine prichádzali pracovať aj niektorí odborníci z Čiech. Tento podnik však zanikol v roku 2001. Zánikom podnikov v Snine a okolí podľa lokálneho obyvateľa prišlo veľa ľudí o prácu a nevedeli sa znova zamestnať v regióne, a tak začali masovo odchádzať za prácou do iných miest: „Čiže vlastne tým zánikom týchto podnikov ľudia nemali ako keby dôvod tu zostať, lebo ich to neuživilo. A čo mladé zutekalo, a čo staré nevládalo.“ (M18ÚL). Podľa informátora je tento problém aj v súčasnosti, pretože sa tam nenachádzajú podniky, ktoré by uživilí také množstvo ľudí, ktoré tam ešte ostalo žiť.

Rozmach priemyslu v 20. storočí znamenal zánik nielen poľnohospodárskej, hospodárskej, ale aj remeselnej činnosti a domácej výroby. Ľudia si už nevyrábali produkty doma, lebo boli omnoho nákladnejšie na výrobu ako náhrada daného produktu, ktorý si mohli kúpiť vyrobený priemyselne. Na druhej strane si však potrebovali niekde zarobiť, na čo reagovali zamestnaním sa pri sezónnych prácach v okolitých okresoch alebo aj odchodom do zahraničia. Vystaňovalectvo do Ameriky bolo príznačné pre toto územie od osemdesiatych rokov 19. storočia (Mann, 1985: 266, Mann, 1980). V súčasnosti ľudia (lokálni aj nelokálni) identifikujú ako jeden z najväčších problémov regiónu vyššiu mieru nezamestnanosti a jeho vyľudňovanie. Na základe štatistík Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny bol za mesiac január 2024 podiel uchádzačov o zamestnanie na celkový počet obyvateľov v produktívnom veku v okrese Snina 7,04 % (UPSVR, 2024). Mnohí miestni obyvatelia odchádzajú v súčasnosti len za prácou buď do väčších miest na Slovensku (napr. Bratislava) alebo do zahraničia, prevažne do Čiech (napr. Ostrava), pričom sa vracajú po turnusoch naspäť. Sú to najmä tí, ktorí sa nechcú vzdať svojho trvalého pobytu v tomto regióne

4 Strojárske podniky Vihorlat bol postupne založený aj v mestách Michalovce (1963), Medzilaborce (1973) a Sobrance (1975).

5 Na základe administratívneho členenia Slovenska v daných rokoch.

napriek dlhšiemu cestovaniu za prácou. Veľa ľudí sa však práve z tohto dôvodu muselo odísť odsťahovať. Údaje Štatistického úradu Slovenskej republiky ukazujú, že za posledných dvadsať rokov došlo k poklesu obyvateľstva v okrese Snina o 4 928 ľudí. Zatiaľ čo v roku 2003 sa hlásilo k trvalému pobytu v celom okrese 3 9391 obyvateľov, v roku 2022 ich bolo už len 34 463. Z toho v tridsiatich troch obciach okresu Snina malo trvalý pobyt 16 127 ľudí (údaj za rok 2022), čo znamená, že v meste Snina žije viac ľudí ako v priľahlých obciach celého okresu (Štatistický úrad SR, 2024). Nízka hustota obyvateľstva predstavuje menej ponúkaných služieb či zánik škôl, zdravotníckych zariadení a v neposlednom rade aj dopravného spojenia. Mnohí ľudia preto nemajú motiváciu zostať žiť v regióne.

Názory ľudí na riešenie situácie ohľadom nezamestnanosti a rapidného nárastu odchádzajúcich ľudí z regiónu sú rôznorodé a závisia aj od pozície sociálneho aktéra v danej spoločnosti. Nezisková organizácia Aevis, ktorá pôvodne vznikla ako nadácia a zameriava sa na propagáciu prírodného turizmu a rozvoj regiónu Poloniny, robila v rámci ich destinačnej stratégie prieskum medzi miestnymi obyvateľmi a identifikovala súčasné dôvody, na základe ktorých sa región vyludňuje. Dôvody boli nasledovné: nedostatok pracovných príležitostí s adekvátnou mzdou, časovo a finančne nákladné cestovanie za prácou a nedostatočná motivácia k naštartovaniu vlastného podnikania z dôvodu vysokej odvodovej a daňovej záťaže a nadmernej byrokracie. Podľa ich prieskumov je v súčasnosti najväčšou prekážkou v regionálnom rozvoji chýbajúca dopravná, sprievodná (verejné toalety, občerstvenie) a základná (vodovod a kanalizácia) infraštruktúra (Wiezik a kol., 2019).

Zásadným problémom rozvoja regiónu bola aj neskoršia elektrifikácia v porovnaní s inými oblasťami na Slovensku. Nastala postupne až v priebehu šesťdesiatych rokov 20. storočia. Dlhodobým problémom bola tiež nedostatočne vybudovaná infraštruktúra, neumožňujúca perspektívne podmienky na vytváranie pracovných príležitostí pre veľké množstvo ľudí v tomto kraji. Problém s nedostatkom vody (nielen v tejto oblasti, ale aj na východnom Slovensku celkovo) mala vyriešiť výstavba Vodárenskej nádrže Starina rokoch 1981 až 1988, kvôli čomu zaniklo núteným vysídlením sedmich obcí v Uličskej doline: Starina, Dara, Zvala, Ostrožnica, Smolník, Ruské, Veľká Poľana. Z týchto obcí sa muselo vysťahovať, prevažne do Sniny a Humenného, približne 3 500 ľudí. Na mieste, kde predtým stáli ich domy, sa začala výstavba vodárenskej nádrže, ktorá zásobuje pitnou vodou niekoľko okresov v Prešovskom a Košickom kraji. Dnes ju spravuje Východoslovenská vodárenská spoločnosť. Miestni obyvatelia však nemajú v niektorých v obciach Uličskej doliny zavedený vodovod a ani kanalizáciu, takže vodu musia čerpať zo studne. V letných mesiacoch sa preto stáva, že vodu nemajú aj dva či tri mesiace. V celej Uličskej doline nie je ani v súčasnosti zavedený plyn, a preto na kúrenie väčšinou používajú drevo, ktoré je podľa ich slov čoraz ťažšie v tejto lokalite zohnať kvôli legislatívnym zákazom ťažby dreva z dôvodu ochrany prírody. Sociálni aktéri pôsobiaci v neziskovom sektore tvrdia, že problém s drevom nie je taký závažný, pretože si ho miestni obyvatelia môžu prednostne kúpiť od správy NP Poloniny, ale sú nedostatočne informovaní. Situácia v rámci nedostatku zdrojov pitnej vody, plynu a dreva je problémom aj pre nie-

ktorých miestnych obyvateľov, ktorí chcú poskytovať ubytovacie kapacity a služby na podporu turizmu.

Lokálni aktivisti: katalyzátory zmien v regióne?

Aktuálna nízka miera zamestnanosti a vyľudňovanie obcí je len dôsledkom problémov, ktoré sa nabaľovali v minulosti a majú dopad na súčasný život miestnych obyvateľov. V regióne Poloniny pôsobí v súčasnosti viacero lokálnych aktivistov pracujúcich vo verejnom, súkromnom a neziskovom sektore, či jednotlivcov, ktorí sa pomocou tejto činnosti snažia o rozvoj regiónu, čo by mohlo podľa nich vyriešiť množstvo problémov spojených najmä s nedostatkom pracovných príležitostí.

Na základe etnografických rozhovorov s ľuďmi žijúcimi v tomto regióne sa podarilo zozbierať údaje o niekoľkých „aktívnych remeselníkoch“, ktorí sa venujú deklarovaným tradičným technikám, a o tvorcoch regionálneho produktu. Je však potrebné podotknúť, že ide prevažne o aktivity, ktoré sa títo ľudia naučili alebo ich začali naplno praktizovať až potom, čo sa venovali inému zamestnaniu (často profesne nesúvisiacemu s neskôr naučeným remeslom). Vykonávali ich buď z vlastného záujmu ako záľubu, alebo sa im začali venovať z finančných dôvodov. Ich motiváciou bolo však to, že chceli ostať v regióne pracovať, ale naskytlo sa im málo iných pracovných príležitostí. Aktívne žijúci miestni obyvatelia Uličskej doliny v prevažnej väčšine hovorili, že sami nevedia identifikovať aktívnych miestnych remeselníkov, pretože podľa nich sa tam v súčasnosti veľa z nich nenachádza. Odvolávali sa na minulosť, keď bolo údajne v obciach veľké množstvo ľudí, čo si vedeli vyrobiť drobné predmety aj sami, alebo ich získali naturálnou výmenou za iný výrobok. Podľa ich slov sa však veľa z miestnych zručností a vedomostí o zhotovovaní drobných predmetov nezachovalo vo forme kontinuálnej tradície, pretože ľudia, ktorí ich vedeli, buď zomreli, v dôsledku pokročilého veku danú činnosť už nevládzu vykonávať, alebo ju nikoho nenaučili, lebo už o to nebol záujem. Čo sa týka odborných remesiel, tak tie sa nerozšírili najmä z toho dôvodu, že sa nestali prostriedkom podnikania, pretože nemali zabezpečený dostatočný odbyt výrobkov. Túto skutočnosť potvrdzuje aj J. Koma, ktorý hovorí, že ľudová výroba sa na tomto území nikdy nerozvinula do takej miery, aby bola masová a ľudia by sa boli schopní ňou užívať. Jedinú výnimku predstavovala výroba brezových prútených metiel a porísk do lopát a rýľov, ktorá sa začala v roku 1956, postupom času však aj táto domáca výroba takmer úplne zanikla (Koma, 1985: 212).

Výskum sme zamerali na takých takých lokálnych aktivistov, ktorí sa venujú pokusom o revitalizáciu „tradičných“ techník a činností, v súvislosti s prezentáciou kultúrneho dedičstva regiónu Poloniny. Vo všeobecnosti ich možno rozdeliť na dva typy ľudí: (1) *aktívni remeselníci a výrobcovia regionálneho produktu*, a (2) *aktívni propagátori regionálnych produktov a činnosti remeselníkov*. Nasledujúce časti opisujú rozdiely v aktivitách a funkciách jednotlivých typov sociálnych aktérov.

(1) aktívni remeselníci a výrobcovia regionálneho produktu

Dôležitým sociálnym aktérom v Uličskej doline, na ktorého sa odvolávala a odkazovala prevažná väčšina účastníkov etnografického výskumu, je zakladateľ **Košiar o. z.** Hlavný člen združenia Košiar (M1ÚL) sa snaží propagovať tradičné remeslá a zručnosti na základe toho, že v danom regióne vyrastal a pamätá si z pozorovania a rozprávania starších ľudí na niektoré z činností, ktoré sa bežne robievali v tejto lokalite. On sa však dané remeslá, podľa jeho, slov naučil sám študovaním literatúry a iných zdrojov, pomocou vlastných skúseností. Týmto aktivitám sa začal venovať približne pred 4 rokmi a jeho motiváciou bolo obnovenie tradičných remesiel v Topoli, ktoré v nej už zanikli. Košiar o. z. vybudovalo Remeselné centrum Topoľa, ktoré bolo založené s cieľom zachovania kultúrneho dedičstva a tradičných remesiel v regióne. Architektúra a interiérový dizajn tohto Remeselného centra bol inšpirovaný tradičnou stavbou roľníckeho domu z Topole, z prelomu 19. a 20. storočia, s využitím tradičných materiálov – šindľová strecha, hlinené omietky, a technológií – tesárstvo (stropné trámy sú spojené tradičným rybinovým spojom bez klincov). Snahou ľudí v tomto združení je svojou činnosťou prispieť k zlepšovaniu podmienok života ľudí, na základe propagovania kultúrnych prvkov a tradícií Rusínov v tomto kraji. Názov „Košiar“ by mal symbolizovať „ohradu pre remeslá“, ktoré už v regióne zanikli. Členovia Košiar o. z. širokej verejnosti ponúkajú „tradičný ľudový zážitkový turizmus“, čo v praxi znamená, že si návštevníci môžu vyskúšať jednotlivé činnosti, ktoré vykonávali obyvatelia tejto lokality v minulosti. Ponúkajú workshopy zamerané na tvorbu tradičnej pálenej keramiky a prácu s hlinou. Patria medzi ne kurzy: modelovanie z hliny, točenie na kruhu, maľovanie keramiky, stavba hlinenej pece, hlinené omietky a tradičná architektúra. Tieto kurzy môžu návštevníkov naučiť techniky práce s hlinou, ktorá sa na tomto území používala ako stavebný materiál ešte koncom 19. a začiatkom 20. storočia, keď neskôr bola nahradená drevom (Rudík 1987: 7–8). Keramika v Topoli je v súčasnosti charakteristická najmä vyrytými klasmí *kribice*⁶, ktoré predstavujú špeciálnu značku a sú takmer na každom výrobku z hrnčiarskej dielne Košiar o. z.

Venujú sa taktiež pestovaniu a spracovaniu obilniny *kribica*, ktorá sa v minulosti na tomto území používala nielen na kŕmenie a podstielku pre zvieratá, ale aj ako stavebný materiál pri výrobe hlinených omietok, včelích úľov, ošatiek (nádob, v ktorých kysne chlieb) či na stavbu slamených striech. Počas sezóny si môžu návštevníci vyskúšať aj spôsoby spracovania *kribice* v podobe workshopov – žatva *kribice*⁷ (konajúcej sa v júli alebo auguste), mlátenie *kribice*, jesenné siatie *kribice* (konajúcej sa v septembri alebo októbri), viazanie „babiek“ (uviazaná slama, ktorá sa ukladá na strechu) a kladenie slamenej strechy (Košiar o. z., 2021). Ražná slama uväzovaná v podobe „župy“ pokrývala mnohé staršie domy na tomto území ešte do tridsiatych

6 Označenie pre plodinu odborne nazývanú raž trsnatá (lat. *Secale cereale var. multicaule*).

7 Žatva *kribice* je súčasťou podujatia nazývaného Žatva v Topoli, po ktorej nasleduje kultúrny program (Obr. 1). Ako výzdoba na podujatí slúži uviazaná slama *kribice* do tzv. „babiek“ a rusínska vľajka (pozri Obr. 2 na obálke).

rokov 20. storočia (Rudík, 1987: 7). V tomto združení ponúkajú aj workshopy pečenia chleba – tradičné pečenie chleba a ako vzniká chlieb, ktorý je špecifický nielen tým, že je pečený v hlinenej peci, ale aj preto, že sa doň dáva spracovaná *kribica* a *tatarka*⁸, čo sú plodiny, ktoré v minulosti pestovalo mnoho ľudí v tomto kraji, pretože boli nenáročné na pestovanie v tamajších prírodných podmienkach s rozsiahlym hornatým územím a chladnejším podnebím. Okrem spomínaných aktivít sa venujú aj tradičnému chovu oviec plemena *valaška*, ktoré bolo na tomto území údajne rozšírené od obdobia valašskej kolonizácie.

Ďalším sociálnym aktérom, ktorý sa začal venovať „tradičnému“ ľudovému remeslu, je miestny korytár a rezbár (M2ÚL). Sám seba označuje ako „posledný korytár na Hornom Zemplíne, ktorý sa venuje tradičnej technike dlabania.“ Tejto činnosti sa začal venovať pred približne 13 rokmi, keď zdedil dláta po svojom švagrovi a začal skúšať pracovať s drevom. Zúčastnil sa aj na rezbárskom workshope a postupne začal zdokonaľovať rezbárske a korytárske techniky aj pomocou štúdia písaných a internetových zdrojov:

Obr. 1. Sprievodný kultúrny program na lokálnom podujatí Žatva v Topoli. Foto: Katarína Baráčková, júl 2023.

Tak my sme študovali tie materiály. Aj v Snine bol korytár, aj hore v Topoli bol korytár. Vždy to bolo s tými stromami, lebo na koryto musíte nájsť ten pravý strom a to nájdete len vtedy, keď sa ten strom zreže. Čo sme pozerali podľa tých starých prameňov, tak oni vlastne išli aj cez to územie, kde bolo veľa stromov popri vode a tie staré sa rezali a tým pádom mali aj o obživu postarané, keď to boli tí rómski korytári. Celá rodina na tom robila. Oni to rozsekali a lyžice sa robili, varešky, mištičky, tácky, korytá, to všetko sa tam vyrobilo. Oni boli dva mesiace na jednom mieste a ľudia už vedeli o nich a už išli za nimi, keď niečo potrebovali. (M2ÚL)

Históriu korytárstva na Zemplíne popisuje aj Z. Beňušková, ktorá uvádza, že rozvoj korytárstva priniesli v 19. storočí po rumunsky hovoriaci Rómovia a na toto územie prišli zo Zakarpatskej Ukrajiny (Beňušková a kol., 1998: 229). V súčasnosti sa

8 Označenie pre plodinu odborne nazývanú pohánka jedlá (lat. *Fagopyrum esculentum*).

Obr. 3. Ukážka výroby Vlčích sirupov na podujatí Objavte Poloniny v Uliči. Foto: Katarína Baračková, august 2021.

zúčastňuje miestny korytár na jarmokoch, trhoch a podujatiach v okolitých miestach, ale niekedy aj v iných častiach Slovenska. Na mnohých týchto podujatiach ponúka aj ukážku rezbárskej a korytárskej výroby, kde si ich návštevníci môžu skúsiť vlastnými rukami. O výrobky, ktoré vyrobí, majú záujem aj ľudia v okolí. Korytá kupujú na: „... *miesenie chleba, na cesto, na klobásy a tie menšie misky – opálačky na halušky*.“ Snaží sa však prispôbovať aj súčasným trendom a skúša vyrábať aj ručne dlabané misky na grilované jedlo či stôl s epoxidovou živinicou.

Významným podnikom, ktorý sa v súčasnosti venuje výrobe úspešného regionálneho produktu, je firma Hany Ulič, pod ktoré patria **Vlčie sirupy** (M3ÚL) a **Uličské pirohy** (Ž4ÚL). Firma Hany Ulič začala vyrábať ručne lepené domá-

ce pirohy podľa tradičného regionálneho receptu v roku 2008. V ponuke majú domáce pirohy, pirohy zo zemiakového cesta, knedličky zo zemiakového cesta, a najmä regionálnu špecialitu *tatarčené pirohy* (pirohy z pohánkovej múky) (Uličské pirohy, 2023). Vznik podniku zakladateľky odôvodňujú najmä potrebou zamestnať sa v regióne. Ich zámerom bolo taktiež vytvorenie nových pracovných príležitostí pre miestnych obyvateľov, najmä žien z Uliča a okolitých obcí, ktoré by sa v danej lokalite mali problém zamestnať v dôsledku nedostatku pracovných príležitostí. Firma dodáva pirohy do potravinových reťazcov, reštauračných zariadení a maloobchodných sietí na Slovensku. Výroba tatarčených pirohov, ktoré sú regionálnym jedlom, je pre nich v súčasnosti kľúčová, pretože aj na základe toho je ich podnik medzi ľuďmi známy a môže sa od ostatných odlíšiť. Tatarčené pirohy boli v minulosti v tejto oblasti sviatočným jedlom, pretože sa varili prevažne len v nedeľu alebo vo sviatok. Aj keď bolo možné vypestovať *tatarku* aj v týchto chladnejších končinách s málo úrodnou pôdou, bola náročnejšia na mletie v porovnaní s inými múkami, ktoré sa používali do jedál (Rudík, 1987: 36–37).

Vlčie sirupy sú v súčasnosti taktiež prosperujúcou značkou, ktorá distribuuje svoje výrobky nielen do obchodov s lokálnymi potravinami, ale aj v rámci známych obchodných potravinových reťazcov, kaviarní a reštaurácií. Venujú sa výrobe rôznych bylinných a ovocných sirupov a ponúkajú aj špeciálne kombinácie surovín v si-

rupoch určených do koktailov, na dochutenie káv či na prípravu ľadového čaju. V súčasnosti majú rozbehnutú aj výzvu s názvom „Buď náš farmár“, v rámci ktorej vyzývajú najmä miestnych obyvateľov, aby sa zapojili do lokálneho pestovania bylín a plodín, pričom oni im neskôr zabezpečia odber, čo môže priniesť pracovnú príležitosť pre mnohých ľudí z regiónu a zároveň zabezpečiť lokálnosť surovín. Výrobu sirupov považujú zakladatelia za poctivé remeslo, pri ktorom si dajú záležať na šetrných výrobných postupoch (Vlčie sirupy, 2020).

V rámci ďalšieho spracovania prírodných materiálov a zdrojov v Uliči (Ž5ÚL) a Runine (Ž6NL) pôsobia aktéri, ktorí zbierajú bylinky z poloninských lúk a predávajú ich ako regionálny produkt či už v sušenej podobe alebo vo forme zmesí bylinkových solí, dochucovadiel, či bylinkových masťčiek a pomád. Poloninské kvety a bylinky využíva vo svojich produktoch aj firma **BellFrant** v Snine (Ž7ÚL), ktorá vyrába drevené a živocové „šperky inšpirované prírodou“. Prevádzkujú „Remeselný obchodík“, kde predávajú výrobky slovenských remeselníkov. Medzi ľuďmi žijúcimi v tejto oblasti sa začalo rozmáhať v súčasnosti aj včelárstvo (M8ÚL), (Ž9NL). Za domami je možné v obciach pozorovať niekoľko úľov. Včelie produkty a med väčšinou slúžia na ich vlastnú spotrebu, ale niektorí obyvatelia sa zúčastňujú aj na miestnych podujatiach, kde predávajú svoje výrobky, ale aj vzdelávajú verejnosť o včelárstve.

(2) aktívni propagátori regionálnych produktov a činnosti remeselníkov

V dôsledku pôsobenia rôznych faktorov, spomaľujúcich rozvoj regiónu, je ešte aj dnes územie Polonín oproti mnohým iným regiónom na Slovensku málo ekonomicky rozvinuté. Sociálni aktéri, venujúci sa propagovaniu prírodného a kultúrneho dedičstva v regióne Poloniny, prichádzajú s myšlienkou, že by situáciu s nedostatkom pracovných príležitostí mohol vyriešiť trvalo udržateľný turizmus. Nárast turizmu, najmä počtu návštevníkov zo Slovenska, bolo možné v tejto oblasti spozorovať počas pandémie v roku 2020, pretože boli zatvorené hranice a ľudia začali vo väčšej miere

Obr. 4. Legendárny ochranca poloninských hôr „Did Beskyd“ – drevená socha pochádzajúca z rúk miestneho rezbára, vyrobená v roku 2014, ktorá sa nachádza v Uliči. Foto: Katarína Baráčková, apríl 2023.

cestovať po Slovensku, čo prospelo rozvoju turizmu. V roku 2022 však došlo k výraznému poklesu počtu návštevníkov v regióne, a to nielen z dôvodu možností cestovať do zahraničia, ale aj kvôli strachu z konfliktu na Ukrajine, pretože Poloniny sú hraničným územím s touto krajinou.

Uviesť myšlienku udržateľného turizmu do praxe sa už desať rokov snaží aj **Nadácia Aevis** (Ž10N, M11N). Členovia tejto nadácie sú ekológovia a ochrancovia prírody, ktorí si kladú za cieľ podporovať prírodný turizmus a rozvoj destinácie Poloniny. Poslaním ich destinačnej značky⁹ Poloniny je: „... podporiť udržateľný rozvoj regiónu a zodpovednejšie využívanie jeho výnimočného potenciálu. Značka je súčasťou marketingovej stratégie zameranej na zlepšenie propagácie územia, jeho prírodného a kultúrneho bohatstva, ponúkaných služieb a regionálnych produktov.“ Ďalej sa na ich webovej stránke odvolávajú na značku Poloniny, ktorá identifikuje a prezentuje špecifiká tohto kraja. „Podporuje zachovanie a udržanie pôvodnej prírody, kultúry, tradícií a remesiel. Spája subjekty, ktoré si vážia a chránia jedinečné dedičstvo tohto regiónu a zodpovedným spôsobom ho využívajú“ (Región Poloniny, 2020c). Snažia sa aj vypracovávať plány koncepcie socio-ekonomického a kultúrneho rozvoja a destinačné stratégie na podporu prírodného turizmu v regióne. Zameriavajú sa nielen na ochranu divokej prírody, ale aj na vytváranie pracovných príležitostí pre ľudí, čím sa zabezpečí ekonomický kapitál pre miestne spoločenstvo a môže dôjsť aj k posilneniu kultúrneho kapitálu. Členovia neziskovej organizácie Aevis prevádzkujú Turistické informačné centrum v rekreačnej oblasti Sninské rybníky, kde majú aj predajňu regionálnych produktov a výrobkov miestnych remeselníkov z Uličskej, Ublánskej, Cirošskej a Pčolinskej doliny (Nadácia Aevis, 2023).

V rámci Nadácie Aevis vznikol v roku 2020 projekt značky kvality *Skutočne kvalitné Poloniny*, do ktorého sa môžu prihlásiť lokálni sociálni aktéri ponúkajúci poľnohospodársky, umelecký alebo (tradičný) remeselný produkt, potravinársky výrobok, služby v oblasti ubytovania, stravovania alebo vykonávajúci iné aktivity. Žiadatelia však musia najprv splniť kritériá kvality a jedinečnosti výrobkov (Región Poloniny, 2020a). Pre potravinárske výrobky a poľnohospodárske produkty sú kritériá nasledovné: regionálny pôvod výrobku; tradícia výrobného postupu, surovín alebo zloženia; ponuka produktu v destinácii Poloniny. „Tradícia“ je v dokumente – Kritériá pre udeľovanie a používanie značky, definovaná nasledujúcim spôsobom: „Pri produkcii sú využívané tradičné výrobné procesy alebo tradičné suroviny, alebo má produkt tradičné zloženie typické pre daný región (jedna z podmienok musí byť splnená). Tradíciou sa rozumie, že charakteristika je preukázateľná počas obdobia trvajúceho najmenej 30 rokov“ (Región Poloniny, 2020b). Výrobky sú posudzované komisiou externých odborníkov vzdelaných v oblasti cestovného ruchu a regionálneho rozvoja. Sledujú dodržiavanie kritérií jedinečnosti v zmysle pôvodu, spôsobu spracovania a to, do akej miery prispievajú k prezentácii regiónu, dôležité je však aj

9 Destinačná značka je marketingový nástroj s vlastným logom a značkou, ktorý má za úlohu upriamiť väčšiu pozornosť turistov na tento región. Viac na: <https://regionpoloniny.sk/znacka/>.

kritérium ekologickej udržateľnosti. Držitelia kvality, ktorých je v súčasnosti 14, dostanú certifikát o splnení kritérií kvality, a tak im Aevis môže pomôcť s propagáciou a predajom ich výrobkov a služieb. Táto značka je súčasťou marketingovej stratégie Aevisu, pomocou ktorej sa snažia propagovať prírodné a kultúrne dedičstvo a regionálne produkty regiónu.

Take naše o. z. (Ž12ČL, Ž13N) zorganizovalo v roku 2020 pilotný ročník podujatia *Objavte Poloniny* s cieľom zviditeľniť región aj návštevníkom, ktorí na týchto miestach nikdy neboli a dopomôcť tak k zvýšeniu cestovného ruchu. V rokoch 2021 až 2023 podujatie úspešne zorganizovali znovu a na svojej webovej stránke píše: „Máme veľmi dobrý pocit z toho, že tam kde (vraj) nič nebolo, zrazu je tak veľa“ (Objavte Poloniny, 2020). Každý rok obmieňajú a rozširujú ponuku aktivít, tzv. „zážitkov“, realizovaných na rôznych miestach v Uličskej, Ubľanskej a Pčolinskej doline, ktoré sa realizujú počas „zážitkových festivalov“ v rámci jedného víkendu v roku počas leta (júl, august). Aj napriek tomu, že členky Take naše o. z. nepochádzajú z tohto regiónu, snažia sa o propagáciu kultúry Rusínov a kraja, v ktorom miestni žijú, aby podporili regionálny rozvoj a šikovných ľudí, ktorí na podujatí prezentujú svoju zručnosť, činnosť či znalosti. Všetky zážitky sa vzťahujú na prezentovanie kultúrnych a prírodných zaujímavostí Polonín a snažia sa vyzdvihnúť aj javy, ktoré mnohí domáci obyvatelia považujú za samozrejmé, ako napríklad „pozorovanie nočnej oblohy“ či „rusnácka zábava“. Členky Take naše o. z. sú organizátorkami podujatia *Objavte Poloniny*, ale samotné „zážitky“ realizujú miestni remeselníci a iní kľúčoví aktéri, a to buď u nich doma na dvore alebo na jednom z centrálnych stanovišť podujatia v Uliči či Stakčíne. Remeselníci a iní aktéri ukazujú svoju techniku návštevníkom, pričom ak si kúpia „zážitok“, môžu si ju vyskúšať vlastnými rukami a nimi zhotovené výrobky si môžu odnieť so sebou.

Aktivity na rozvoj regiónu sa snaží realizovať aj **Správa Národného parku Poloniny** (M14ÚL), ktorá primárne propaguje osvetu a vzdelávanie v rámci prírodného dedičstva UNESCO v Poloninách, ale širokú verejnosť informuje aj o projektoch a výzvach súvisiacich s miestnou kultúrou. Prezentuje tiež myšlienku prírodného turizmu, ktorý zabezpečí nielen ochranu prírody a krajiny, ale prispeje aj k socio-eko-

Obr. 5. Regionálne produkty z Polonín v Turistickom informačnom centre v rekreačnej oblasti Sninské rybníky, ktoré spravuje nezisková organizácia Aevis. Foto: Katarína Baračková, január 2024.

nomickému rozvoju (NP Poloniny, 2023). Podobnú funkciu má aj **Oblasťná organizácia cestovného ruchu Horný Zemplín** (Ž15N). Jej členovia vymysleli mobilnú aplikáciu s názvom Horný Zemplín na spoznávanie prírodných a kultúrnych pamiatok Horného Zemplína (okresy Snina, Humenné, Vranov nad Topľou, Stropkov, Medzilaborce).

Záver

Región Poloniny je vďaka svojim zachovaným hodnotám zaradený do troch významných programov ochrany, ktoré by mali pomôcť tieto hodnoty udržať. Idea ochrany prírody sa tu prelína s ideou kultivácie interakcie medzi ľuďmi a živým prostredím. Najmä program biosférických rezervácií je postavený na interakcii sociálnych a ekologických systémov, na základe vedeckých poznatkov. Keďže podmienkou biosféry je prítomnosť človeka v krajine, ochrana prírody by mala byť v súlade so sociokultúrnym a ekonomickým rozvojom. Tieto úlohy na niektorých úrovniach narážajú na konflikt záujmov medzi zástancami ochrany prírody a regionálneho rozvoja založenom na rozvoji turizmu.

V regióne Poloniny pôsobia rôzni lokálni aktivisti – jednotlivci, neziskové organizácie a ľudia pracujúci v štátnej sfére, ktorí sa snažia o sociokultúrny a ekonomický regionálny rozvoj. Títo aktéri majú však rôzne vízie a predstavy o tom, akým smerom by sa mal regionálny rozvoj na tomto území uberať. Štátne organizácie, ako Správa Národného parku Poloniny a Oblasťná organizácia cestovného ruchu Horný Zemplín sa snažia vo svojich projektoch zosúladiť podobné ciele. Nadácia Aevis prezentuje ako svoju prioritu najmä ochranu prírody prostredníctvom prírodného turizmu. Aj na základe svojej značky *Skutočne kvalitné Poloniny* sa snažia o dosiahnutie rovnováhy medzi environmentálnou, ekonomickou a sociokultúrnou sférou medzi lokálnym prostredím a miestnymi obyvateľmi. Občianske združenie Take na šes sa zameriava najmä na propagáciu kultúry ľudí žijúcich v tomto kraji a zároveň sa snaží poukázať na prírodné dedičstvo regiónu. Paralelné aktivity a iniciatívy medzi národných, štátnych aj neštátnych organizácií, združení a jednotlivcov by mali viesť k deklarovaným podobným cieľom, aj keď v praxi sa im nie vždy darí navzájom spolupracovať. Táto skutočnosť môže vyplývať aj z odlišných primárnych cieľov a poslání, ktoré sa v prvej línii môžu zdať ako konfliktné, ale v mnohých prípadoch majú spoločné tri ciele: ochranu prírody, zachovanie kultúrnej rozmanitosti v podobe prezentácie „tradičných“ či regionálnych prvkov miestnej kultúry a socioekonomický rozvoj regiónu.

V regióne chýba inštitúcia, ktorá by ako autorita zoskupovala predstaviteľov verejných a súkromných miestnych spoločensko-hospodárskych záujmov. Takúto funkciu v rámci regionálneho rozvoja obvykle plní miestna akčná skupina (MAS), podporovaná dotačnými programami Európskej únie. Podmienkou fungovania MAS je komunitou vypracovaná stratégia miestneho rozvoja s jasne formulovanými cieľmi a opatreniami, ktoré majú prispievať k podpore miestneho rozvoja. Práve jed-

notná stratégia rozvoja miestnym organizáciám a jednotlivcom v regióne Poloniny chýba.

S nejednotnou víziou rozvoja regiónu súvisia aj rôznorodé predstavy o využívaní kultúrneho dedičstva v rozvojovom kontexte, ktoré tiež závisia od motivácií a záujmov rôznych kategórií aktérov. Na základe výsledkov výskumu sa preukázalo, že motívy, na základe ktorých jednotliví aktéri prezentovali kultúrne dedičstvo, záviseli aj od miery ich lokálnej identifikácie s regiónom. Nelokálni aktéri, pôsobiacich v „propagačných“ organizáciách, hovorili o tradičných regionálnych prvkoch a kultúrnom dedičstve ako o prostriedku na prilákanie turistov za autentickým zážitkom. Lokálni aktéri vnímali svoju aktivitu nielen ako príležitosť na finančné prílepenie, ale aj spôsob, ako prezentovať ich vlastnú (zväčša deklarovanú rusínsku) kultúru. Aktívni remeselníci a výrobcovia regionálneho produktu používali v ich naratívach skôr odkazy na „tradičnosť“ – „*ako sa to robievalo kedysi*“, a „regionálnu špecifickosť“ – „*naše typické*“. Propagátori regionálnych produktov a činnosti remeselníkov prispôbovali svoj prejav širšej verejnosti, a preto zdôrazňovali určité kultúrne prvky a javy regiónu, ktoré identifikovali ako kultúrne dedičstvo, čím vyzdvihovali ich významovú hodnotu. Pri odpovedi na otázku, či v Poloninách ide skôr o zachovanie alebo o obnovu „tradičného“ v súčasnosti, je nutné uviesť, že štúdia nezahrňovala všetkých aktívnych sociálnych aktérov, ale len tých, ktorí boli počas výskumu identifikovaní pre ňu ako kľúčoví.

Na základe vyjadrení *aktívnych remeselníkov* sa sústreďujú ich aktivity predovšetkým na obnovenie „tradičného“ (remesla, zručnosti, vedomosti). Kontinuita a medzigeneračná transmisia výrobných zručností tu však bola narušená a musia sa ich učiť nanovo. Pokusy o obnovenie činností, ktoré oni považovali za tradičné, boli prezentované v nasledujúcich aktivitách: korytárstvo a rezbárstvo; ľudové staviteľstvo (hlinené omietky, slamené strechy); výroba pálenej keramiky; pestovanie *kribice*; chov oviec plemena *valaška*; včelárstvo; spracovanie sušených bylín. Motivácia, pre ktorú dané remeslo vykonávajú a prezentujú, spočíva u mnohých remeselníkov v ich záľube, či predstavuje prostriedok, ako si privyrobiť na trhoch a rôznych regionálnych, ale aj celoslovenských podujatiach. Druhou, menej početnou skupinou sociálnych aktérov, boli *výrobcovia regionálneho produktu*. Vytvárané regionálne produkty nemajú dlhodobú remeselnú tradíciu v Poloninách, ale aj napriek tomu sú spájané so značkou regionálnej kvality. Patria medzi ne: Vlčie sirupy; drevené a živicové šperky Bellfrant. Jediná identifikovaná zachovaná „tradičná“ zručnosť, ktorá sa prenáša v Poloninách z generácie na generáciu a praktizuje sa aj v súčasnosti, je príprava tatarčených pirohov.

Aktívni propagátori regionálnych produktov a činnosti remeselníkov sú členovia organizácií a združení, ako napríklad: Aevis n. o.; Take naše o. z.; Správa Národného parku Poloniny; Oblastná organizácia cestovného ruchu Horný Zemplín a pod. Pre širokú verejnosť organizujú podujatia a vykonávajú rôznorodé činnosti, ktoré súvisia s prezentáciou kultúrneho a prírodného dedičstva, čím prispievajú k rastu najmä turistického potenciálu regiónu Poloniny a vytvárajú tiež pracovné príležitosti pre miestnych obyvateľov. Tieto skupiny ľudí pri svojej práci však narážajú aj na určité

bariéry v podobe odlišných predstáv o tom, akým smerom by sa mal uberať rozvoj tohto regiónu. Konflikty záujmov jednotlivých skupín niekedy spomaľujú alebo znemožňujú realizáciu viacerých projektov. Z ochrany prírodného alebo kultúrneho dedičstva vyplývajú aj obavy ľudí z obmedzení. Na základe slabej informovanosti miestneho obyvateľstva vzniká niekedy napätie. Pri regionálnom rozvoji je potrebné rešpektovať aj potreby ľudí, ktorých sa v každodennom živote obmedzenia týkajú. Problematika ďalšieho vývoja vzťahov medzi týmito skupinami ľudí poskytuje rôzne úrovne, ktoré môžu byť predmetom ďalšieho etnografického výskumu v tomto regióne.

Grantová podpora:

Článok bol spolufinancovaný zo zdrojov grantového projektu VEGA 2/0058/22 *Revitalizácia kultúrneho dedičstva vo verejnom priestore ako reflexia globálnych vplyvov na vidiecke a mestské komunity*.

LITERATÚRA

- Baráčková, K. (2022). *Reprezentácie šťastia v regióne Poloniny*. Diplomová práca: Univerzita Komenského v Bratislave.
- Beňušková, Z. a kol. (1998). *Tradičná kultúra regiónov Slovenska. Prehľad charakteristických znakov*. Bratislava: VEDA.
- Beňušková, Z., Oravcová, J. (2022). Nehmotné kultúrne dedičstvo ako súčasť priemyselného vlastníctva: zemepisné označenia. *Slovenský národopis*, 70(1), 114–142. <https://doi.org/10.31577/SN.2022.1.08>
- Bitušíková, A. (2018). *Kultúrne dedičstvo a regionálny rozvoj: etnologická perspektíva*. Banská Bystrica: Signis.
- Bitušíková, A. (2021). *Kultúrne dedičstvo a turizmus v 21. storočí: východiská, trendy a perspektívy*. Banská Bystrica: Signis.
- Botík, J. (2022 [2007]). *Etnická história Slovenska: K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava: Lúč.
- Dudášová, M. (1980). Spôsoby chovu hospodárskych zvierat. In: Neufeld, L. A kol. (1985), *Etnografický výskum zátopovej oblasti Hornej Cirochy v okrese Humenné* (s. 31–36). Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.
- Eriksen, T. H. (2007). *Antropologie multikulturních společností: Rozumět identitě*. Praha: Triton.
- Gentry, K., Smith, L. (2019). Critical heritage studies and the legacies of the late-twentieth century heritage canon. *International Journal of Heritage Studies*, 25(11), 1148–1168. <https://doi.org/10.1080/13527258.2019.1570964>
- Hobsbawm, E., Ranger, T. (Eds.) (1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press.
- Kačírek, L. (2016). *Kultúrne dedičstvo Slovenska*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z.
- Koma, J. (1985). Domáca výroba a doplnkové zamestnanie. In: Podolák, J. a kol. (1985). *Horá Cirocha: Vlastivedná monografia zátopovej oblasti* (s. 212–238). Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.

- Krišková, Z. (2020). Kultúrne dedičstvo – Ekonomický zdroj rozvoja turizmu, či odraz kultúrnej identity? *XXIII. mezinárodný kolokvium o regionálnych viedach. Sborník príspevků*, 362–369.
- Latta, V. (1958). Uhliarstvo v Hámroch pri Snine. *Slovenský národopis*, 6(6), 591–627.
- Mann, A. (1980). Vystaľovalectvo za prácou do Ameriky na prelome 19. a 20. storočia a jeho vplyv na ľudovú kultúru na Slovensku. *Slovenský národopis*, 28(4), 527–544.
- Mann, A. (1985). Odchádzanie za prácou mimo obce. In: Podolák, J. a kol. (1985). *Horná Cirocha: Vlastivedná monografia zátopovej oblasti* (s. 263–271). Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.
- Neufeld, L. a kol. (1980). *Etnografický výskum zátopovej oblasti Hornej Cirochy v okrese Humenné*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.
- Podolák, J. (1980). Poľnohospodárstvo ako predmet etnografického výskumu. In: Neufeld, L. a kol. (1980). *Etnografický výskum zátopovej oblasti Hornej Cirochy v okrese Humenné*. (s. 25–30). Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.
- Podolák, J. a kol. (1985). *Horná Cirocha: Vlastivedná monografia zátopovej oblasti*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.
- Podolák, J. (1995). Valaská kolonizácia. In: J. Botík, P. Slavkovský (Eds.), *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska II.* (s. 285). Bratislava: Veda.
- Porter, B. W., Salazar N. B. (2005). Heritage Tourism, Conflict, and the Public Interest: An Introduction. *International Journal of Heritage Studies*, 11(5), 361–370. <https://doi.org/10.1080/13527250500337397>
- Rudík, J. (1987). Práca je život, život je práca. Spôsob života v obci Starina. *Národopisné informácie*, 1, 7–157.
- Salazar, N. B. (2009). Imaged or Imagined? Cultural Representations and the “Tourismification” of Peoples and Places. *Cahiers d’Études africaines*, XLIX (1–2), 193–194, 49–71.
- Salazar, N. B. (2010). The Globalisation of Heritage through Tourism: Balancing Standardisation and Differentiation. In: S. Labadi, C. Long (Eds.), *Heritage and Globalisation* (s. 130–146). London – New York: Routledge.
- Wieżik, M., Niňajová, I., Švajda, J., Elexová, L. (2019). *Koncept prírodného turizmu v slovenských podmienkach*. Snina: Aevis n. o.
- Wilson, G. (2010). Multifunctional „quality“ and rural community resilience. *Transactions of the Institute of British Geographers*, NS 35(3), 364–381. <https://doi.org/10.1111/j.1475-5661.2010.00391.x>

Internetové zdroje

- Košiar o. z. *Ponuka zážitkov*. [online]. KOŠIAR o. z. – Remeselné centrum Topoľa. Dostupné na: <https://kosiar.webnode.sk/zazitky> (navštívené 5. decembra 2023).
- Lesopoľnohospodársky majetok Ulič. *Z histórie regiónu a lesníctva*. [online]. LPM Ulič. Dostupné na: <https://www.lpmulic.sk/uvod/z-historie-regionu-a-lesnictva> (navštívené 3. januára 2024).
- Nadácia Aevis. *Aevis: Nadácia pre divokú prírodu*. [online]. Nadácia Aevis. Dostupné na: <https://www.aevis.org/> (navštívené 5. decembra 2023).
- NP Poloniny [online]. *Národný park Poloniny*. Dostupné na: <https://www.nppoloniny.sk/unesco-karpatske-bukove-pralesy/> (navštívené 27. novembra 2023).
- Objavte Poloniny. *O nás*. [online]. Dostupné na: <https://www.objavtepoloniny.sk/o-nas/> (navštívené 12. januára 2024).
- Región Poloniny. *Značka kvality*. [online]. Dostupné na: <https://regionpoloniny.sk/znacka/drzitelia-znacky/> (navštívené 3. januára 2024).

- Región Poloniny. *Kritériá pre udelenie značky Poloniny na poľnohospodárske produkty a potravinárske výrobky*. [online]. Dostupné na: <https://regionpoloniny.sk/wp-content/uploads/2023/10/kriteria-polnohospodarske-produkty-a-potravinarske-vyrobyky.pdf> (navštívené 3. januára 2024).
- Región Poloniny. *Destinačná značka*. [online]. <https://regionpoloniny.sk/znacka/> (navštívené 3. januára 2024).
- Retrospektíva. (2023). *Z histórie výroby v obuvníckom závode v Snine II*. [online]. Dostupné na: <https://retrospektiva.eu/z-historie-vyroby-v-obuvnickom-zavode-v-snine-ii/> (navštívené 21. decembra 2023).
- Štatistický úrad SR. *Počet obyvateľov podľa ďalšej národnosti v obciach v okrese Snina k 1. 1. 2021* [online]. Dostupné na: <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/struktura-obyvatelstva-podla-dalsej-narodnosti/OK/SK0419/OK> (navštívené 15. decembra 2023).
- Štatistický úrad SR. *Počet obyvateľov podľa ďalšej národnosti v obciach v okrese Snina k 1. 1. 2021* [online]. Dostupné na: <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/pocet-obyvatelov/OK/SK0419/OB> (navštívené 9. decembra 2023).
- Štatistický úrad SR. *Počet obyvateľov podľa národnosti v obciach v okrese Snina k 1. 1. 2021* [online]. Dostupné na: <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/struktura-obyvatelstva-podla-narodnosti/OK/SK0419/OK> (navštívené 15. decembra 2023).
- Štatistický úrad SR. *Počet obyvateľov podľa pohlavia v obciach v okrese Snina k 1. 1. 2021* [online]. Dostupné na: <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/pocet-obyvatelov/OK/SK0419/OK> (navštívené 9. decembra 2023).
- Štatistický úrad SR. *Prehľad pohybu obyvateľstva – obce (ročne)*. [online]. Dostupné na: https://datcube.statistics.sk/#!/view/sk/vbd_dem/om7103rr/v_om7103rr_00_00_00_sk (navštívené 11. marca 2024).
- Uličské pirohy. *Naše dobroty*. [online]. Dostupné na: <https://pirohy.eu/> (navštívené 5. decembra 2023).
- Úrad práce, sociálnych vecí a rodiny. *Nezamestnanosť – mesačné štatistiky. Január 2024*. [online]. Dostupné na: https://www.upsvr.gov.sk/statistiky/nezamestnanost-mesacne-statistiky/2024.html?page_id=1335212 (navštívené 11. marca 2024).
- Vlčie sirupy. *Buď náš farmár*. [online]. Dostupné na: <https://vlciesirupy.sk/bud-nas-farmar/> (navštívené 5. decembra 2023).

O AUTORKE

KATARÍNA BARAČKOVÁ (ORCID: 0000-0003-1243-9646) – absolventka Katedry etnológie a muzeológie (terajšej Katedry archeológie a kultúrnej antropológie) Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. V súčasnosti pôsobí ako doktorka v Ústave etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i., kde sa odborne zameriava na štúdium kultúrneho a biokultúrneho dedičstva v regióne Poloniny. Etnografický výskum v tejto lokalite započala už v roku 2021 pri písaní diplomovej práce, v ktorej sa venovala téme *Reprezentácie šťastia v regióne Poloniny*.